

KOVÁCS GERGELY KÁROLY

Észak-mezőföldi löszmaradványok

Az Alföld Dunán átnyúló része a Mezőföld, amelyet évszázadok óta a szántóföldi növénytermesztés ural. Szerencsére a domborzati viszonyok néhol útját állták a ló vontatta ekének és a traktornak egyaránt. Ez a mezőföldi löszvölgyek világa, amelyet a természetvédelem és a botanika kiemelt értéként kezel. A Mezőföld leghíresebb megmaradt „virágoskertjei”, például a belsőbárándi tátorjános, a sárbogárdi Bolondvár vagy a nagyhőrcsöki Aszal-völgy némileg elvonják a figyelmet a Velencei-hegység és a Vértes közötti löszmaradványokról, holott a kevésbé ismert térség nem mindennapi csodákat őrzött meg.

Az utóbbi időszakban kedvező fordulatnak lehetünk tanúi. A bicskei Póc-alja, a székesfehérvári Aszal-völgy és a vérteshoglári Som-gödör bekerültek a Natura 2000-es hálózatba, a helyi védett magyaralmási Tóhely-domb a Vértesi Natúrparc része lett, a székesfehérvári határban levő legszebb löszvölgyek is helyi védelmet kapnak. Emellett a környéken még számos természeti érték várja sorsának jobbra fordulását. Ez az írás Székesfehérvár, Pátka és Lovasberény vidékének löszmaradványait mutatja be.

Aszal-völgy és Rácvölgy

Székesfehérvártól északra, az intenzív művelésű szántóföldek szorításában egy varázslatos hangulatú völgyrendszer található. Észak-déli irányú a löszgerincekkel, löszpiramisokkal, cserjésedő gyepekkel tarkított Aszal-völgy. Ebbe északkelet felől erdős oldalú, kaszált aljú mellékvölgy torkollik be, amit Rácvölgynek hívnak. A Vértes közelségének és a felszín közelében levő homokkopadoknak köszönhetően a fajgazdag növényvilág helyenként a sziklagyepeket idézi.

Az aszal-völgyi löszgyepeken a tavaszt a nagy tömegben virágzó tavaszi hérics (*Adonis vernalis*) sárga foltjai és a fekete kökörcsin (*Pulsatilla pratensis* ssp. *nigricans*) ellenfényben selymesen világító csokrai jelzik. Áprilisban a leglátványosabb növény az elég gyakori apró nőszirom (*Iris pumila*) és a csupán néhány helyen díszlő törpemandula (*Amygdalus nana*). A május a tollas árvalányhajak (*Stipa*

A Pannon-tenger lakói voltak ezek a puhatestűk, melyek kőbelei az Aszal-völgyben kerültek elő (A szerző felvételei)

spp.) és a koloncos legyezőfü (*Filipendula vulgaris*) időszak. A nyár színeit a kutyatejek (*Euphorbia* spp.) és a sárga len (*Linum flavum*) sárgája, a hegyi len (*Linum austriacum*) kékje, a szurokfű (*Origanum vulgare*) rózsaszíne és a zsályák (*Salvia* spp.) lilája mellett még tucatnyi faj alkotja.

Az Aszal-völgy állatvilága igen változatos. Fő-fő értéke a fokozottan védett, csak a Kárpát-medencében élő egyenesszárnú, a magyar tarsza (*Isophya costata*), amely a félmagas, pillangósokban gazdag löszgyepek lakója. A cserjésedő, de még nem teljesen záródott gyepek több lepkefaj és védett madaraink sokasága számára fontosak, legjellemzőbb fészkelő madarai a cigánycsuk (*Saxicola torquatus*), a töviszűrő gébics (*Lanius collurio*) és a citromsármány (*Emberiza citrinella*). Az Aszal-völgy északnyugati felén néhány évtizede még bányászták a Pannon-tenger idején felhalmozódott, itt-ott megkövesedett csigamaradványokat rejtő homokot és homokkővet, a közelmúltig a tűzserézesek is itt hatástalanították a második világháború máig lappangó veszedelmes „emlékeit”. A homokfalban régen a partifecske (*Riparia riparia*) népes telepe volt, később gyurgyalagok (*Merops apiaster*) jelentek

meg, de számuk itt évről évre kevesebb. A robbantások által degradált kisebb homokfalakat a közeljövőben szeretnénk géppel megnyesni, hogy a színpompás méhészmadarak újra kedvező feltételeket találjanak a teleses költéshez.

A Rácvölgyben a tavasz korán köszönt be. Néha a hó alól bújik ki az erdőszéleken a kisvirágú hunyor (*Helleborus dumetorum*). Egyetlen északi kitettségű rácvölgyi lösztisztás ad otthont a terület kiemelkedő értékének, 50–100 fő leánykőkörcsinnek (*Pulsatilla grandis*), amelyet puha szőrzete védelmez a késői fagyok ellen. Májusban a kisebb tisztásokon, erdőszéleken sokszor egymás közvetlen szomszédságában hozza lázba a beporzó rovárokat a nagyzezerjőfű (*Dictamnus albus*) és a bíboros kosbor (*Orchis purpurea*). Május-június fordulóján nyílik a Rácvölgy kaszálórétjének büszkesége, a gumós macskahere (*Phlomis tuberosa*). Csapadékos években a virághozó szárok száma az ezret is eléri. A nyári esők nyomán a kaszálótárló hamar virágba borul, ősszel pedig a pirosuló galagonya és a kéklő kökény mellett az aranyfűrt (*Aster linosyris*) sárga vagy a csillagószirózsa (*Aster amellus*) lila virágaiban gyönyörködhetünk. A völgyolda-

lakat borító sűrű erdők fő faja jelenleg a fehér akác, de sok helyen máig látható a hajdani tatárjuharos lösztölgyesből megmaradt gazdag aljnövényzet és cserjeszint. Varázslatos hangulatúak azok az „erdőfoltok”, melyeket négy-öt méteres magasságú, combvastagságú, groteszkül csavarodó öreg galagonyák alkotnak.

A Rácvölgy erdeiben költ és a környékbeli szántókon vadászik három jellegzetes ragadozó, az egerészölyv (*Buteo buteo*), a vörös vércse (*Falco tinnunculus*) és az erdei fülesbagoly (*Asio otus*). Gyakori fészkelő a vadgerle (*Streptopelia turtur*), a sárgarigó (*Oriolus oriolus*), a fülemüle (*Luscinia megarhynchos*) és az erdei pinty (*Fringilla coelebs*). A sűrű kőkénybozótok poszátafajok (*Sylvia spp.*) énekétől hangosak. A szántók és a völgy találkozásánál vén, csúcscsáradásos akácok dacolnak a kedvezőtlen viszonyokkal, minden évben éjszakázóhelyet nyújtva egy-két átvonuló halászsasnak (*Pandion haliaetus*).

Fél évszázada még naponta 300–400 tehenet hajtottak ki a városból a dús aszalvölgyi legelőkre. A legeltetés felhagyása nyomán a löszgyepek erőteljesen cserjésednek, a déli részeken a galagonya és a kőkény néhol már áthatolhatatlan bo-

Kora tavasz a Nagy-völgyben kisvirágú hunyorral

sek kiirtása nyomán létrejött gyepeken a cserjésedés természetes folyamat, az őshonos fásszárúakat (galagonya, kőkény, rózsafajok) a sokféleség megőrzése érdekében foltokban kímélnünk kell. A cselekvő természetvédelem legfontosabb feladata, hogy az Aszal-völgyben újra legyen legelő jószág, ám a legeltetést teljes mértékben az ökoszisztéma érdekeinek kell alárendelnünk. Alapítványunk erre a célra őshonos cikta juhokat vásárolt; a löszgyepek időszakos, kímélő legelése terveink szerint 2015-ben kezdődhet majd.

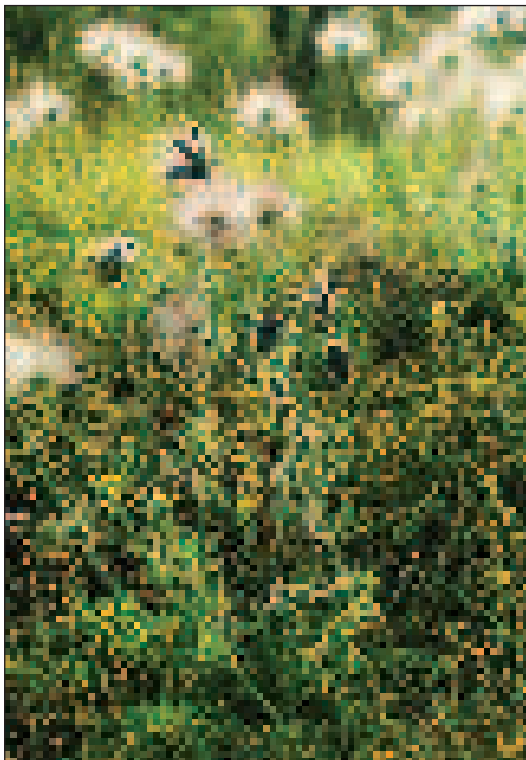
A Rácvölgyben igyekszünk minden évben kihagyatni a kaszálásból egy-egy fajgazdag gyeprészt, főleg a gumós macskahere legszebb állományaira koncentrálni. A völgyoldalak egykori legelőin a cserjésedés az aszalvölgyihez hasonló mértékű, emellett speciális rácvölgyi probléma a lösztisztások zsugorodása, záródása. Ez ellen a kéziszerszámos cserjeirtás jelent megoldást. Nagyon lényeges középtávú terv, hogy a Rácvölgy akácosai helyére újra a lösztölgyesek fásszárú (cserés molyhos tölgy, mezei- és tatárjuhar, mezei szil, vadkörte) kerüljenek.

A két völgy Natura 2000-es terület, jelölő fajai a leánykőröcsin és a magyar tarsza. A jelölés alapjául nem szolgált, de szörványosan előfordul a szarvasbogár (*Lucanus cervus*) és vöröshasú unka (*Bombina*

bombina) is. Jelölő élőhely volt a „síksági pannon löszgyep” (6250), majd egy későbbi felvételezés során került elő két további jelölő élőhelytípus, a „meszes alapközetű féltermészetes száraz gyepek és cserjésedett változataik” (6210), illetve a „szubkontinentális peripannon cserjések” (40A0). Javaslatunkra Székesfehérvár Megyei Jogú Város Közgyűlése 2010 áprilisában megszavazta a két löszvölgy helyi védelmét. Ez a tervezett védett terület magában foglal több szigetszerű gyepfoltot is az Aszal-völgytől keletre. A hosszas előkészítő folyamat végén, ez év januárjában a két völgy védett lett, így a természetvédelmi munka 2015 tavaszán már az „Aszal-völgy Természetvédelmi Területen” folytatódhat.

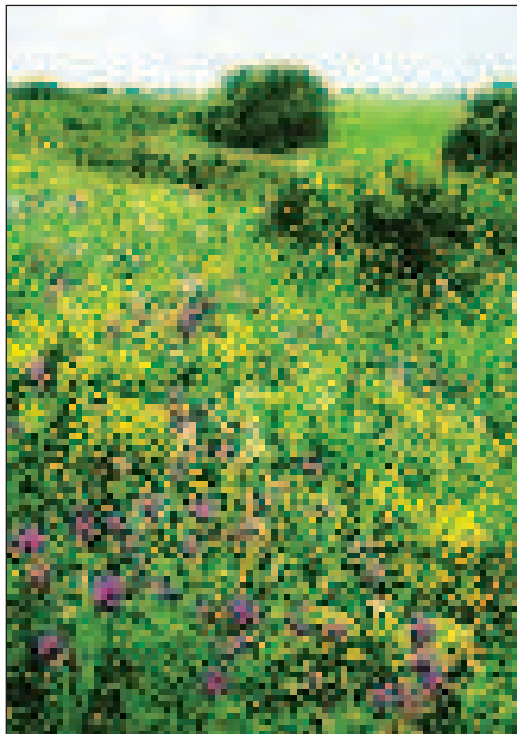
Máriamajori-erdő és Nagy-völgy

Az Aszal-völgytől néhány kilométerre keletre, Székesfehérvár közigazgatási határán egy másik varázslatos löszmaradvány bújik meg. Itt is két területet különböztetünk meg. Észak-déli irányban hosszan húzódik a Máriamajori-erdő, majd erre merőlegesen kelet felé, Pátka falu határára nyúlik át a Nagy-völgy. A meredek lejtőszögnek köszönhetően itt nem csupán a tatárjuharos lösztölgyes maradt fenn, hanem az alföldi gyertyános-tölgyes is, a zárt lösztölgyes (*Pulmonario mollis* – *Quercetum roboris*) pedig olyanira a terület jellegzetessége, hogy ezt a társulást erről a helyről írta le *Kevey Balázs* 2008-ban. A tölgyerdő gyepszintjén a tavaszt a Rácvölgyhöz hasonlóan a kisvirágú hunyor köszönti, néhol egészen sűrű állományban. A felnyíló, ligetes erdőrészek macskaherét, nagyzezerjófűvet,

A védett fekete kőkőröcsin legszebb állománya az Aszal-völgytől keletre, szántókkal körbevett akácok belsejében maradt fenn

zót alkot. Az északabbi, értékes gyepeken a helyzet még megállítható, de a probléma igencsak összetett. A lösztölgye-

A legszebb megmaradt löszgyepfolt a Jancsár-völgy peremén, a háttérben Székesfehérvárral

szennyes infüvet (*Ajuga laxmanni*), a sűrű erdőkben békakontyot (*Listera ovata*) találhat a jó szemű természetjáró. Az erdők melletti gyepfoltokon sajnos rohamosan terjed az aranyvessző (*Solidago spp.*), de néhol még így is fennmaradt a bíboros- és az agárkosbor (*Orcis morio*) és a hegyi árvalányhaj (*Stipa joannis*).

Az öreg tölgyesek a környező szántók szorításában igazi oázisok. A vén főtörzseken szarvasbogarak sétáfkálnak, itt-ott térdig érő hangyavárak magasodnak, hangosan veszekszenek a csuszkák (*Sitta europaea*), „nyávog” a fekete harkály (*Dryocopus martius*), a Nagy-völgyben több éven át sikeresen fészkel a fokozottan védett darázsölyv (*Pernis apivorus*). Igazi észak-mezőföldi sajátosság a közép-hegységi fajok löszvölgyi jelenléte; a tarka imola (*Centaurea triumfetti*), a cserszömörce (*Cotinus coggygria*) és havasi cincér (*Rosalia alpina*) a Vértes közelségét jelzik.

A legértékesebb, a természetes állapothoz leginkább hasonlító erdőrész egy katonai lőszerraktár és távközlési állomás szomszédságának köszönheti érintetlenségét. Ez a folt sajnos csak néhány hektáros, a 135 hektáros terület többi részén kisebb-nagyobb mértékben jelentkeznek a hazánkban általánosnak mondható problémák. Több helyen vannak idegenhonos erdőtelepítések, az akácon kívül ostorfás és fenyves is. A veszedelmesen terjedő özönfajok közül a mirigyes bálványfa (*Ailanthus altissima*) tűnik a legkomo-

lyabb ellenfélnek. A megmaradt gyepfoltok cserjésednek, záródnak, fajkészletük romlik, legeltetni kellene őket. Feladat tehát bőven van a természetvédelem számára.

A kutatók elől nagyon sokáig rejtőzködő erdők értékeire előszörban Simon György vizsgálatai nyomán derült fény, a helyi védetté nyilvánítási javaslat, majd a kezelési terv alapját is az ő felmérései jelentették. Székesfehérvár közgyűlése 2012-ben a védelmi javaslatot elfogadta, jelenleg az előkészítő folyamat zajlik. A terület mielőbbi védetté nyilvánítása azért is fontos, mert bár közösségi jelentőségű élőhelyei vannak (Euro-szibériai erdőössztyepp-tölgyesek tölgyfajokkal, Pannon gyertyános-tölgyesek kocsánytalan tölgyvel és gyertyánnal) és több tucatnyi védett növény- és állatfaj él itt, ez a csodálatos völgyrendszer pillanatnyilag semmilyen természetvédelmi oltalom alatt nem áll.

A Jancsár-völgy

2015 januárjában az Aszal- és Rácvölgygel egy időben lett helyi védettségű a párányi Jancsár-völgy. 2010-es beadványunk fő célja az volt, hogy Székesfehérvár tervezett keleti irányú terjeszkedése ne érintse ezt a szántók között fennmaradt néhány kilométeres patak völgyet.

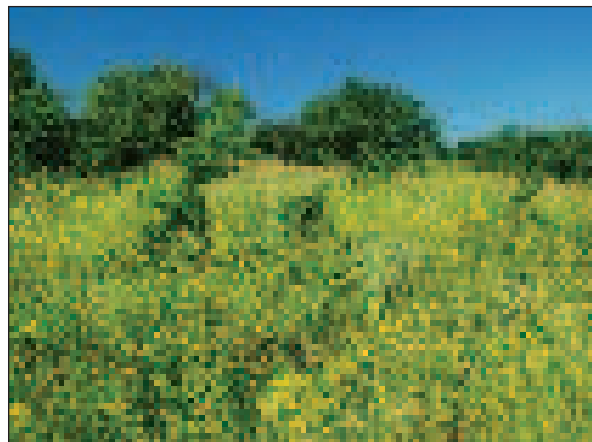
Bár a javaslat elsősorban a gazdag madárvilágra és a szabályozatlan kis vízfolyás által fenntartott ártéri jellegű élőhelyekre helyezte a hangsúlyt, az előkészítő munka során a szakemberek a völgytől délre fajgazdag löszgyepekre bukkantak, amelyek a kezelési tervben már a terület legértékesebb részeként szerepelnek olyan védett növényfajokkal, mint a bunkós hagyma (*Allium sphaerocephalon*) vagy a hengeresfészű peremizs (*Inula germanica*). A völgyoldalokon sajnos legeltetés híján mindinkább a sűrű kőkény-bozót válik egyeduralkodóvá. A lösznövények utolsó menedéke itt egy nagyfeszültségű oszlop alig szobányi körzete, ahol biztonsági okokból a szakemberek rendszeresen kivágják a bokrokat. Terünk az, hogy ezt mintául véve, további

foltokban végzünk kis területű, de teljes cserjeirtást, a völgytől délre levő löszgyepekre pedig egy helyi juhász segítségével megszervezzük az extenzív legeltetést.

Pénzverő-völgy

Az eddig bemutatott völgyek kapcsán sokféle természetvédelmi beavatkozásról, élőhelykezelési módszerről esett szó. A Nagy-völgytől délre, az Aszal-völgytől keletre levő székesfehérvári Pénzverő-völgy helyzete még ennél is bizonytalanabb. Egy regionális hulladéklerakó területe egy részét örökre felfalta, a szeméttelap esetleges bővítése a völgy pusztá létét fenyegeti. Itt sajnos élőben „tanulmányozhatjuk” a löszvölgyeket fenyegető összes negatív emberi hatást. A megmaradt lösztisztásokat nemcsak az őshonos cserjék fenyegetik, hanem az idegenhonos keskenylevelű ezüstfa (*Eleagnus angustifolius*) is. Gyakori az aranyvessző, terjedőben van a selyemkóró (*Asclepias syriaca*), az erdősí-
tések fő faja pedig régóta az akác.

A Pénzverő-völgy még ebben az állapotában is különleges hely. Löszgyepein budai imola (*Centaurea sadleriana*), árlevelű len (*Linum tenuifolium*), bíboros kosbor, fekete kőkörcsin él, de szakirodalmi utalás van egy ötödik védett faj, a homoki szalmagyopár (*Helichrysum arenarium*) itteni előfordulására is. Legáltalább ekkora kincs az a genetikai érték, amit a völgy szórványgyümölcsösei jelentenek. Vagy száz 70–80 éves gyümölcsfa édegel a gyepeken, erdőszélen

Jellegzetes pénzverő-völgyi löszgyep: előtérben iringó és tejoltó galaj, a háttérben hetvenéves kajsi és cseresznye

vagy a sűrű erdőkben! Zömük kajsi, de vannak itt körték, almák, mandulák, cseresznyék, szilvák is. Ezeket a fákat senki nem ápolja, ennek ellenére élnek és teremnek. Fontos feladat, hogy a fajtákat meghatározzuk, a legértékesebb egyedeket pedig továbbsszaporítsuk.

A Pénzverő-völgy állattani értékei szintén jelentősek. A löszgyepek fölött fecskefarkú lepkét (*Papilio machaon*) láthatunk, a fűben imádkozó sáska (*Mantis religiosa*) vadászik, kora nyári estéken zúgva röpköd a szarvasbogár. Néhány ponton a fészéképítő hangyafajok védett fészkeit is megtalálhatjuk. A sűrű fás növényzet madárénektől hangos; még olyan hamisítatlan erdei fajoknak is otthont nyújt, mint a karvaly (*Accipiter nisus*) vagy a csuszka. A magas fákon alkalmanként megpihen két legföltettebb ragadozónk, a parlagony sas (*Aquila heliaca*) és a kerecsensólyom (*Falco cherrug*), utóbbi elsősorban a közeli szeméttelép síráljai iránt érdeklődik.

A Pénzverő-völgygel kapcsolatos legsürgetőbb teendő a védetté nyilvánítás, hiszen

ritja, gazdag madárvilággal. A nyíltabb részeken azért rábukkanhatunk érdekes lösznövényekre, például bíboros kosborra vagy közönséges méreggyilokra (*Vincetoxicum hircundinaria*). A gerincen és a nyugati lejtőn csodálatos a sztyeppnövényzet. A zárt gyepek látványos egyszikűje a kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*), kétszikű fajkészletük pedig rendkívül gazdag. Különösen nyár elején szédítő a látvány: különféle sárgákban pompázik a karsú orbáncfű (*Hypericum elegans*), a peremizsek (*Inula spp.*), a magyar kutyatej, a nyúlzapuka (*Anthyllis vulneraria*) és a buglyos törpezanót (*Cytisus austriacus*), sőt a másutt lila hangyabogács (*Jurinea mollis*) is, ugyanis itt a *Jakucs Pál* által leírt sárgásfehér virágú

bától elindult felfelé az akác, jelenleg ennek visszaszorítása, illetve a bányászat megtöltése a legfontosabb feladatnak.

A Kazal-hegy kimaradt a Velencei-hegység Natura 2000-es területéből, így természetvédelmi oltalom alatt nem áll. A kárpótlás idején a gyeptulajdonos közös tulajdonba került, ami a védetté nyilvánítás szempontjából nem szerencsés, ennek kiharcolása ennek ellenére fontos feladat. Pozitív változás ugyanakkor, hogy a hegy északi oldalán éktelenkedő egykori szeméttelépet 2013-ban rekultiválták, így méltó környezetben ismerkedhetünk a természeti szépségekkel.

További tervek

Ez az írás csupán részleteket mutathatott be az Észak-Mezőföld értékeiből, ezeken a területeken kívül még jó néhány szép löszmaradvány van a környéken. A pátkai Tikmony-völgyben például Horváth András és Lendvai Gábor egy sor védett növényt talált: kisvirágú hunyort, csillagöszirózsát, tarka imolát, nagyzerjófűvet, tarka nősziromot (*Iris variegata*). A Kazal-hegytől keletre levő lovasberényi szőlőhegy is értékes terület, ahol megmaradt löszgyepek, löszmélyutak, felhagyott szőlők, cserjések és öreg gyümölcsösök alkotnak mozaikos élőhelyet. Az Aszal-völgytől pár kilométerre északnyugatra, Sárkeresztes határában egy öreg fasorban bukkantam egészen szép macskahere-állományra. Ezen értékek megóvásának jó eszköze lehet a helyi védelem, amit „VÖLGY-HÍD” természetvédelmi Alapítványunk minél több arra érdemes gyepparadvány esetében javasolni fog.

Árvalányhajás löszgyep a Kazal-hegyen, a távolban a Velencei-hegység kéklik

csak így kerülhető el, hogy a hulladéklerakó ebbe az irányba terjeszkedjen. A terület élőhelykezelése nem ígérkezik egyszerű feladatnak, több hektárnyi ezüstfás kivágása, az erdők szerkezetátalakítása, újbóli legeltetés, de még egy közbeékelődő szántó visszagyepesítése is szükséges lesz annak érdekében, hogy a völgy sorsa jobbra forduljon.

Kazal-hegy

Székesfehérvártól 13 kilométerre keletre, a Velencei-hegység északi lábánál találjuk Lovasberényt. A kisebb patakokkal, megmaradt legelőkkal, öreg kastélyparkkal tarkított település legértékesebb része a falu déli részén levő Kazal-hegy. Neve beszédes: egy megdöbbentően szabályos alakú löszgerincről van szó, amely keskeny, nagyon meredek és hétszáz méter hosszú, így alakjában csakugyan egy hatalmas szénakazalra emlékeztet. A hegy délkeleti része mára beépült vagy befásodott, ám északabbra igazi mesevilágot talál az, aki megteszi a nyaktörő „sétát” és felkapaszkodik a „hegy” gerincére.

A keletre néző lejtőt a legeltetés felhagyása nyomán sűrű galagonyacserjés bo-

dolomitikus alfaj él. Szerényi Júlia másfél évtizeddel ezelőtt a nyugati lejtőn a fokozottan védett gyapjas csüdfűvet (*Astragalus dasyanthus*) is megtalálta.

A hegy északkeleti végét évtizedekkel ezelőtt elbányászták, ez a környék legmagasabb löszfala. Itt a madarászok és a botanikusok is jól érzik magukat. Előbbieket az ágakra kiülő, vagy a gyepek és a környékbeli szántók fölött prűtyögve cikázó gyurgyalagokban gyönyörködhetnek, míg utóbbiak a löszfal tetejére felmászva egy pillanatra a Duna valamelyik szakadópartján vagy a balatonkenesei Magasparton érezhetik magukat. A gerinc peremén ugyanis löszfálnövényzetet találunk: taréjos búzafűvet (*Agropyron cristatum*) és heverő seprőfűvet (*Kochia prostrata*), köztük a szélsőséges klímát jól viselő apró nőszirom kis foltjaival.

A Kazal-hegy mehökkentő alakja több védelmi feladatot is szükségtelemné tesz. A löszgyepeinket tönkretévő motorsporttal itt nem kell számolni, a cserjével benőtt keleti és a nagyon meredek nyugati oldalon semmilyen gép nem tud felkapaszkodni. A nyugati lejtőt a merőlegesen érkező napsugárzás annyira kiegészíti, hogy a cserjésedés itt elhanyagolható mértékű. Néhol sajnos a hegy lá-

Irodalom

- Horváth A. (1996): *Löszgyepparadványok botanikai állapotfelmérése Fejér megyében*. Kézirat.
- Horváth A. (1998): *A Mezőföldi fátlan löszvegetáció florisztikai és cönológiai jellemzése*. Kitaibelia III. évf. 1. sz. p. 91-94.
- Lendvai G., Horváth A. (2011): *Adatok a Mezőföld löszflórájához II*. Kitaibelia XV. évf. 1-2. sz. p. 119-132.
- S. Csomós Á. (2012): *Máriamajori-erdő és Nagy-völgy természetvédelmi kezelési terve (megalapozó dokumentáció)*. Kézirat.
- Simon Gy. (2010): *A Nagy-völgy és a Máriamajori-erdő élőhelyterképezése Á-NÉR kategóriarendszer felhasználásával*. Szakdolgozat. Pécs.
- Sipos K., Kalota J.-né, Major B. (2010): *Jancsár-völgy Természetvédelmi Terület természetvédelmi kezelési terve 2010-2020*. Kézirat.
- Szerényi J. (2000): *Adatok az Észak-Mezőföld löszflórájához*. Kitaibelia V. évf. 2. sz. p. 249-270.